

Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Pozsony, Kalligram, 2004.

A recenzióíró t nehéz helyzet elé állítja Bárdi Nándor legújabb szintézise: lehetséges-e külmagyar szemszögből is vagy éppen egy kisebbségi közegből megfelelően bemutatni ezt az egyszerre tudatosan nagy tablókat használó, de ugyanakkor az aprólékos elemzést, személyes tapasztalatokat is bőven kamatoztató és a legkisebb szervezeti, személyi nüanszokat, meghatározottságokat és áthallásokat szorgalmasan feltérképező munkát? Nem szólhat-e a bíráló megfogalmazása ellen az, hogy az egész problémakör (magyar–magyar kapcsolattörténet, és ennek kormányzati kivetüléseinek, az egyes magyar kisebbségtörténetek folyamatainak) értelmezési tere *itt* más jellegű?

Úgy gondoljuk, hogy éppen ellenkezőleg: a téma feldolgozási módszere, ill. a megközelítési technikák nem hatnak riasztólag. A Bárdi-féle látásmód a kutatókat további megközelítések keresésére ösztökélheti, és az értelmiségi (politizáló, kisebbségi ügyekben döntéseket hozó) csoportokat a közösségi felelősség és közérdek tudatosítására ébresztheti rá. Már csak a kellő háttérismeret és tapasztalathiány miatt sem vállalkozhatunk arra, hogy a Bárdi-féle megközelítési eljárás vetületeit ugyanazon dimenziókban – kitérve mindegyik határon túli közösségre – szemléljük. Az írás első részében tételszerűen bemutatjuk a kötetet, a második blokkban pedig magyarázatokat fűzünk következtetéseihez és javaslataihoz (röviden kitérve néhány szlovákiai vonatkozásra).

A szerző által tudatosan választott műfajcím (problémakatalógus) a problémalátásra és ennek kutatói rendszerbe foglalására utal. Felvállalt célja a tárgykör társadalompolitikai megközelítése és kezelhetővé tétele. Munkája, kilenc tételbe foglalva, egyszerre ismertetés, lajstrom és önvizsgálat abban az értelemben, hogy a magyar értelmiség közép-európai önértékelését is érinti (a csalóka kultúrfölnény tudata, a polgárosodás letéteményesének képze), rámutatva a magyarság pozícióleépülésére. A mű az ellentmondások és eredmények szakszerű nyilvántartásának jegyzéke.

Az előszóban pontosan rögzíti a kutatást korlátozó okokat: a politika és a (szak)tudomány, a politikus és a kutató/tanácsadó/szakértő egymásnak feszüléséből származtatható „meg nem értés”-t, az idő és tér által behatárolt írásos források megszorításait, az ismeretek körének zártságát, valamint a beszédben terjedő vélt és valós információk (tények, ellenőrizhetetlen hírek, pletykák stb.) súlyát, súlytalanságát. Ezekkel a halmazokkal szemben alakítja ki saját álláspontját, az általa ismert információkat összegzi, a legfontosabb kisebbségtörténeti eseményeket, folyamatokat történeti megközelítésbe helyezi. A résztvevő-megfigyelő szerepét formálja meg, amelyet kutatás iránti elkötelezettségével, szakszerűségével, elemző hajlamával és hitelességirányultságával, egyben formáló-befolyásoló magatartásával is kibővíti.

Egy szakpolitikai fogalmi keretet akar megteremteni a *modernitás nyelvén*. Az utóbbi alatt a kisebbségi kérdésekre, kutatói feladatokra való válaszkészséget (a reflektáltság kifejezést használja), tárgyilagosságot és szakszerűségigényt érti. A közvetítő (tehát a „tölmács”, azaz saját) szerepkörét a cselekvési feladatok végrehajtásában, a hétköznapi érdekviszonyok megjelenítésétől való függetlenség elérésében és a nem ürügyszerű írásmódban határolja körül. A megközelítési szempontokat keresve megjelöli a kérdéssorok vitatható következményeit: a magyar kisebbségek történetének szenvedéstörténetként való felfogása traumatizáláshoz vezet, a konfliktuskezelő szemlélet a magyar közösségek történetét a többségi nemzettel szembeni ellentétek történeteként olvassa, és csak a külső tényezőkből, viszonyokból indul ki, míg a harmadik szemlélet az önépítkezések történetének tekinti a kisebbségtörténetet. A szerző az utolsó felfogást fogadja el. A kisebbségek historikumát külső és belső válaszok dinamikus rendszereként vizsgálja. A közösségek – amelyeket külön entitásként kezel – belső fejlődése, ennek eredményei/eredménytelenségei, lehetőségei és zsákutcái érdeklik. A jövőben szélesebb prizmájú, nemcsak politikatörténeti és „kisebbségföltő” – csak a magyarkérdésre figyelő megközelítéseket –, hanem társadalmi folyamatokra és ezek összehasonlítására szakosodó kutatásokat feltételez.

Mindezek alapját az a fogalomtisztázás alkotja, amely egyrészt a magyarságpolitikát, a magyar kormányzati politikát, másrészt a kisebbségpolitikát, a kisebbség politikálását írja körül. A magyarkérdést, amelyet nézőpont és földrajzi tér (Magyarország, határon túliak) meghatározottságából eredeztet, a 19–20. századi történelemben és Magyarországról nézve tekinti át. A trianoni békeszerződés napjainkig ható négy következményét emeli ki: 1. a magyar kisebbségek létrejötte, létszámcsökkenésük, migrációs migrációkódzatásaik; 2. a monarchiabeli piaci és munkamegosztási rendszer széthullása, az utódállamok gazdasági bezárkózása a nemzet- és államépítés szolgálatában (többségi gazdasági nacionalizmusok), kistérségek/perifériák létrejötte, 1989 után a fogyasztói minták terjedése és – a szerző sze-

rint – integrációs szerepe; 3. kölcsönös féltelenség és bizalmatlanság a szomszédok között, hiszterizálható közvélemény; 4. Magyarország egységes nemzeti állammá válik, nem érlelődik ki egy koncepciókkal alátámasztható szomszédáspolitikára, csak a magyar–magyar optikán keresztül „lát” a magyarországi politikai elit.

Izgalmas az eszmefuttatása a határon túli magyarság fogalmának értelmezési kereteiről. Az első értelmezési mezőt az öndefiníciók (nemzeti kisebbség, nemzetiség, magyar nemzeti kisebbség/közösség) változásainak tekinti, amelyek a különálló entitás erősödését jelzik. Később jut el ennek tételyszerű kimondásáig: „Egyszerre egy nemzetépítés maradék egységei egyszerre külön közösségek, nemzetépítő mintákat követő elitekkel, a nemzeti autonómia jövőképrenyével” (30. o.). A politikai közbeszédben a magyarságfogalom szintén változékony fogalom- és szóhasználata jellemző. Az etnikusság prioritásával a határon túli magyar nemzeti közösség jelenik meg politikusabb kategóriaként, a kisebbségi magyar társadalom semlegesebb fogalom. A kategóriák a többségi nemzeti társadalom felé az együttélés, egymás mellett élés kategóriájaként mutatkoznak. Az egyes szakterületek (történettudomány, szociológia, antropológia, néprajz, irodalomtudomány stb.) értelmezéseit is bemutatja. A kisebbségi *societas*ok leíró jellegű magyarázatánál Szarka László tipológiai modelljét választja, ugyanakkor azt tovább is fejleszti. A Bárdi-féle rendszer elemei a következők: 1. az intézményesültség szempontja (kulturális és politikai közösségek); 2. a közösségi működőképesség szempontja (szórványok, falusi agrárközösségek, kisebbségi társadalmak); 3. a kényszerközösségi állapot kihívásai (többségi kormánypolitika, saját problémák és modernizációs kérdések, budapesti politika); 4. a többségi világhoz való viszony (a kollektív és egyéni integráltság kérdései, mintái, motivációi, a két kultúrában való közlekedés képessége, „a kisebbségi ember lelkivilága”); 5. a megkonstruáltság jegyei, a kisebbségi „belső világ” mozzanatai (nyelvhasználat, az identitás vállalása, az elitiek által alakított jelképrendszer, a mindennapok világának és a „politikai mezők és ideológiák világá”-nak oppozíci-

ója, az egzisztenciatermelők helyzetelőnye, intézmények képzete és valósága).

Érdemes egy időre elidőznünk a kisebbségi intézményrendszer magyarázatánál. Bárdi egyszerre sorolja a képzetek, tehát a külvilágból tudatilag rögzült elképzelések csoportjába („vizuális szerkezet”) és a valóság környezetébe, amelyben folyamatosan szervezi újra magát, sommás véleménye szerint „ha másért nem is, a magyarországi forráselosztás érdekében” (33. o.). Az intézményeket hat alrendszerbe sorolja: politikai pártok és érdekvédelmi szervezetek, az önkormányzatiság szférája, a civil terület, a kisebbségi nyilvánosság, kulturális, szakértői és tudástermelő intézmények, egyházi intézmények. A gazdasági szektorban még a két világháború között kimutatható kisebbségi szervezetek léte gyakorlatilag 1945 után megszűnt. Szerinte a jelenben olyan vállalkozói csoportok és egyéni érdekek jelentek meg, amelyek a politikai elitek segítségével próbálnak befolyást szerezni és pozíciókat kiépíteni.

A szerző tisztában van a kisebbségi intézményrendszer fogalmának hiányosságai-val, töredékességével, a hálózatok szövevényes voltával. Erre enged következtetni néhány jelzője és megfogalmazása is (ezek szerint a kifejezést „nagyvonalú”-an és „eufemisztikus”-an használjuk). Az alrendszereket és egymáshoz való viszonyukat a vezetőirányító elit alakítja. Ezek a cselekvések a társadalomszervezés és a szervezetépítés mezsgyéjén mégis elégtelenek, csonkák és hibákkal teliek, ezért tekinti ezeket egy tanulási, okulási folyamatnak (Egy megjegyzés: nem túlzottan jószándékú ez a vélemény? Hol láthatók ezen egyéni tettek korrekciói?). Az intézményrendszert gyakorlatilag a pénzügyi forrásokat elosztó politikusok felügyelik, ezért tartja fontosnak a demokratikus kontrollszervezetek kialakítását, amelyeknek részelemeit a kereskedelmi jellegű médiákban, egyházi és civil szervezetekben véli felfedezhetőnek.

A kisebbségi „életvilágok”-at rétegzeteknek fogja fel, amelyeket adottságok és készségek (településszerkezeti, demográfiai, gazdasági és kulturális viszonyok), regionális különbségek (ország, régió, város, falu szintjei), a munkaerőpiac szempontjából a

foglalkoztatási szerkezet és az intézményesítettségi szint minősége (léteznek-e?, milyen a közösségi hatékonyságuk?) határoz meg. A helyi közösségek életrevalóságát az ún. erős szerkezetek (tanár, pap, polgármester, vállalkozó) meglétében és hiányában, ill. az ezeket ellenőrizni hivatott demokratikus mechanizmusokban (a kiválasztás és az ellenőrzés lehetőségei) mutatja ki. A kisközösségek állapotát meghatározó veszélyeket így látja: „Napjaink egyik kulcskérdése, hogy e foglalkozások társadalmi presztízsének csökkenését, egzisztenciális leépülését és az ebből adódó kontrasztelekciót hogyan lehet ellensúlyozni?” (36. o.).

Két megállapításban összegzi gondolatait: 1. a magyar nemzeti közösségek az adott társadalmi összefüggésrendszerben értelmezhetők; 2. a politikai befolyások ugyan meghatározók, de a belső sajátosságok és a válaszadási-változtatási készségek is döntőek.

Szemmel láthatóan egyik kedvelt témája a generációs csoportok útkereső stratégiáinak tettenérése az egyes kisebbségtörténeti korszakokban (vállalja is az 1930-as évek diskurzusához való kitérést, azaz hogy milyen is a kisebbségi magyar különfejlődés értékrendje). 1918-tól vázolja az egyes határon túli elittörténeteket, a szocializációs, ideológiai, érdekmegjelentési utakat. Kiemeli az egyes politikusi nemzedékek sajátosságait, az életpályák mozgatórugóit és a csoportokat megosztó jelenségeket (ideológiai, érdekkellentétek, pozícióörzök és társadalomszervezők). Az első nemzedék, amelyik az impériumváltások előtt szerezte közéleti tapasztalatait, hangoztatott célként a nemzeti autonómiát, távlati célként a revíziót jelölte meg, és regionális ideológiákat teremtett (transzilvánizmus, szlovenszkótság, őslakosság koncepciói). A második nemzedék felfedezte a kisebbségi embert, a nemzetfogalmat kitágította, szociális érzékenysége a falu és a népi kultúra felé irányította a figyelmet. Az 1945-ös választóvonal után a baloldali és kommunista mozgalmakban tevékenyek csoportja hajtotta végre „saját társadalmi szocialista átalakítását és egyben revitalizációját is” (78. o.). A „hatvannyolcasok” a szocializmus alatt kultúraszervezők voltak (népszolgálatot végeztek), járatosak

voltak a többségi kultúrában és pártstruktúrákban, és kiépítették kapcsolataikat Magyarország felé. 1989 után kiszorultak a kisebbségi pártelitből, de véleményformáló szerepük megmaradt. A 70-es és 80-as évek nemzedékét önszervezőknek, kisebbségi disszidenseknek nevezi, amelyek a pártretorikán kívül maradvá teremtette meg saját közbeszédét és nyilvánosságát.

Bárdi nemcsak csoportokat sorol be, hanem korszakokat is elemez. Valójában nehéz feladatot vállal, hiszen az egyes korszakok vizsgálata külön monográfiákat igényelne. A két világháború közötti időszakban három periódust különít el: a politikai önszerveződések struktúráinak kialakulásának eltérő fázisait Csehszlovákiában (1918–1920), Romániában (1922) és Jugoszláviában (1925), a politikai integráció korszakát (1923–1927), és a nemzeti „összezárkózás” (1930-as évek) időszakát. Ezekben négy terület, a hagyomány és értékörzés, a modernizáció, a politikai passzivitás és a pártpolitikai integráció szembenállásából származtatható törésvonalakat határozza meg. Foglalkozik a visszacsatolások korszakával, a szocializmus nemzetiségpolitikai determináltságaival is. Általános jellegű következtetései a jelenre fókuszálnak: 1. a magyar kisebbség mozgásterét az adott ország társadalmi-politikai berendezkedése határozta meg; 2. a nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez intézményrendszer kell; 3. saját intézményesség kell; 4. ezt az intézményességet önállóítani és fejleszteni kell. Kötetének hangsúlyos része a 90-es évek jövőképalakító terveivel, elképzeléseivel foglalkozik, emellett az egyének és csoportok válaszait, motivációs rendszerét tartja meghatározónak. A magyarság töréspontjainak szemrevételezése után vonja le következtetéseit: 1. nem lehet több mint hat évtizedes fejlődésvonalat semmisnek tekinteni; 2. jelenleg nincs „egyértelmű jövőkép” a magyar–magyar kapcsolatokban; 3. a magyar nemzeti kérdések 1989 után egy négy évtizednyi vitát nélkülöző időszak után merülnek fel; megnőtt a határon túli magyar elitek befolyási tere Magyarországon (egyes csoportok egzisztenciális kötődése alakult ki).

Munkájának 4. fejezete (*Töréspontok és törésvonalak a magyar kisebbségi politiká-*

ban a kilencvenes évek első felében) eredetileg egy összefoglaló jellegű kötet számára készült. (Korábbi összegzésére lásd Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Forum Társadalomtudományi Szemle*, 2000/1, 47–68. p.) Először kétségeit rögzíti. Ezek szerint a közelmúlt elemzéséhez még nincs meg a kellő távlat, a magyar kisebbségi pártpolitika megítéléséhez hiányzik a kormányzati politika értékelése, a politikában résztvevő gazdasági érdekcsoportok térségben betöltött szerepét nem látja át (102. o.). Megmagyarázza fogalomhasználatát és értelmezési mezőit: a politikai elitekkel foglalkozik, nem a mindennapok világával (sokszor téved erre a területre, ami éppen a könyv javára válik!) és a szomszédos országok elitjeinek beszédmódját is érinti. A személyi ellentétek okozta törésvonalak a politikai-kulturális eliten belül külön frazeológiával nyilvánulnak meg, amit a média a közösségen belüli törésekként mutat be. A törések szerző szerinti megnyilvánulási témakörei a kisebbségpolitikai-ön-szerveződési tervek (autonómiakonceptiók, politikai érdekvédelem, kormányzati részvétel, hatalomközeliség, személyes ambíciók), a nemzedéki kérdés, a területi-települési problémák (szórvány- és tömbmagyarság, városrivalizálás, önkormányzati tevékenység), felekezeti különbségek, politikusi–értelmiségi nyelvhasználat és beszédmódok.

Jelenkutatási tapasztalatait az 1989 utáni budapesti kormányzatok magyarságpolitikájának vizsgálatakor is kamatoztatja. Körüljárja az ideák és indítékok világát (miért kell foglalkozni a kisebbségi magyarokkal?), tanulmányozza az Antall-, a Horn-, és az Orbán-kormány célkitűzéseit, politikájuk prioritásait, támogatási filozófiájuk közös és elválasztó elemeit, kitér a politikacsinálókra, a kormányzati szektor szereplőire, a kialakult technikákra és a támogatások eredményeire, kudarcaira.

Külön fejezetet szentel a kedvezménytörvény előkészítési szakaszának, a vitáknak, ill. a hozzá kapcsolódó intézményrendszereknek. A szomszédos államok politizálásának, a magyar kisebbségekkel szembeni politikájának tükrében szemrevételezi az 1990-es évek határon túli (autonómiaigény, társnemzeti koncepció) és budapesti (a Tabajdi Csa-

ba-féle program) útkereséseit. Bárdi igyekszik megrajzolni a jelen kisebbségpolitikusa-
inak az arcképét is. A kontúrok kevésbé ideologikus, több kapcsolattal, ismeretsséggel rendelkező közszereplőket mutatnak. Velük kapcsolatban megfogalmazza dilemmáit is, amelyek egyszerre irányulnak a kisebbségi társadalmak állapota felé, tehát, hogy létezik-e a kisebbségi politikusok számára megfelelő kondíciójú visszajelzőrendszer, ahogyan tömören fogalmaz: „az általuk reprezentált közösségnek mi a véleménye, akarta, érdeke?” (162. o.). Ugyanilyen fontosságú a kisebbségi életvilág demokratizálásának kérdése is. Eszerint kialakíthatók és a politikai elit által elfogadhatók-e (és tiszteletben tarthatók-e) a demokratikus ellenőrző-felügyelő és az akaratokat közvetítő elemek, amelyek esetleg rendszerbe rendezhetők? Ezzel párhuzamosan juttatja kifejezésre a budapesti magyarságpolitika veszélyeit is, azaz mit értünk, érthetünk magyar–magyar integráció alatt. Ide sorolja a médiában, tudományos és kulturális életben, oktatásban, politikában lezajló egységesülési folyamatokat, ami egyben Budapest-központúsággal jár, és egyoldalúan alakítja a határon túli magyar fiatalok magyarországi jövőképét. A kulturális közeledés, integrálás hosszú távú veszélyeit a következőképpen látja: Magyarország „egyszerre integrálja a konvertálható tudással bíró határon túli magyarokat és egyszerre instabilizálja is az adott szerkezeteket” (164. o.). Ezek az eszme-futtatásai szolgálnak alapul a kedvezménytörvény körüli koncepcionális viták és a működtető apparátusról alkotott vélemények áttekintéséhez. Három alapdilemmát határol körül: a nemzetállam-fogalomról alkotott elképzeléseket (az etnikus nemzetfelfogás erősödését), hogy a budapesti magyarságpolitikának ez egy új eszközrendszere lett-e, és hogy milyen volt a megvalósulás mértéke, minősége. Az elsőre adott válaszában lényege az, hogy a törvényt nem sikerült szakértői-szakpolitikai keretekbe helyezni, az időszerű politikai érdekek élveztek elsőbbséget. A második esetben szerinte eldöntendő kérdés, hogy hosszú távú segélyezésről vagy társadalomépítő támogatásról van-e szó. A megvalósítást tárgyalva levonja a tanulságokat (Szlovákia és Románia elutasítja a törvényt,

az EU stabilitást akar), és felhívja a figyelmet a hiányzó szakértői felmérésekre. Hangsúlyozza, hogy a státustörvénybe az érdekvédelmi politikai elemeken kívül a társadalomépítés komponenseit is be kell „csempészni”.

Kétségei széles skálán mozognak, de megkísérli a problémák megnevezése mellett a válaszadást is. Egyaránt teret szentel a magyarságkép- és Magyarországkép-formálás hiányának, ill. a kedvezménytörvény politikai logika menti felépülésének. Utána jár a kisebbség-, nemzetiség- és nemzetpolitika értelmezési mezőinek, a fogalmak változásainak. A magyar–magyar kapcsolatokban három párhuzamos program létrejöttét tartja fontosnak. A MÁÉRT-szabizottságok kialakítását, amelyek a kedvezménytörvény előkészítésében tájékoztató-tanácsadó szerepkört láttak el. A kisebbségi felsőoktatás fejlesztését, amelyet azonban a politikai meg egyezések (alkuk), a forráselosztások módjai befolyásolnak, és az oktatásfejlesztési, minőségbiztosítási szempontok háttérbe szorulnak (nem véletlenül foglalkozik kb. 14 oldalon keresztül az erdélyi oktatásügy helyzetével, személyes szerepvállalása, környezetismerete lehetővé teszi a mélyebb összefüggések feltárását). Harmadik programnak az ajánló irodák létrehozását tekinti. Ezek, meglátása szerint, a magyar kisebbségpolitika számára egy látható szerkezetet jelentenek.

Bárdi átdolgozott 2002-es „támogatás-politikai reformjavaslat”-a – amellyel a nyilvánosság kritikáját vállalja – a kötet hetedik fejezetét alkotja. Célja éppen a nyílt fórum vállalása, amikor bemutatja a támogatások szerkezeti részelemeit, nagyságát, megcélzott területeit, és azonosítja a döntéshozó helyeket, személyeket. A jelent a múlttal együtt szemléli, a támogatások történeti fejlődését rajzolja meg 1918-tól. Elvégzi a magyar támogatáspolitika korszakolását, és ezekbe ágyazza az egyes oktatási, kulturális, tudományos, gazdasági programokat: 1989–1994 között a magyarországi dotációs rendszer intézményépítése zajlik, 1994–1998 között a gazdasági programok elindítása és a már meglévők stabilizálása folyik, 1998 után a stratégiai programok épülnek ki. Az 1990-es évek végéig új helyzetként érzékeli,

a kisebbségi társadalmak, közösségek építése, erősítése alárendelődik a politika világának. Hogy ez a nemzetépítés ne maradjon kreáció, kreált struktúra, hanem egységessé váljon, a társadalmi ellenőrzés kibontakoztatására és a demokratikus eszközök megszilárdításának szükségességére figyelmeztet.

A támogatási rendszer működési zavarával, a szervezeti keretekkel és a költségvetési pénzek tételes elosztásával (a hibalehetőségeket is figyelembevéve) kiemelt helyen foglalkozik. Az 1990–2004 között nyújtott összes magyarországi állami támogatás nagyságát 83–85 milliárd Ft-ra becsüli, aminek 60%-át a 2001–2004-es időszakra helyezi. Számításai szerint Magyarországon a támogatások 40–46%-a maradt. Három program jelentőségét emeli ki: 1. a közös nemzeti kommunikációs szerkezet létrehozását; 2. a felsőoktatás fejlesztését; 3. a kedvezménytörvény végrehajtását. Adatokkal cáfolja azt a hiedelmet, hogy a támogatási rendszer „öntörvényű és irányíthatatlan”. A hézagokat és nehézségeket egyrészt az alapfeladattá váló támogatásban jelöli meg, másrészt a testületek túlterheltségében, a politikai nyomásgyakorlás erősödésében és a hatástalan szankcionálásban. Négy akadályt fedez fel a rendszer konszolidálásának. Az információhiányt, mert nem létezik a támogatások rendszerszerű nyilvántartása. A megvalósult befektetések, ingatlanvásárlások kihasználtságáról, hasznosságáról tanúskodó ismeretek hiányát. A pénzkezelési és elszámolási szabályok fogyatékoságait. Az elitek részéről tapasztalható érdektelenséget a fennálló állapot megváltoztatásában.

A magyarországi politikai közélet szereplőit a szakpolitikuskok, az ideológusok, a szakértők, a magyarságmentők és a technokraták csoportjaiba sorolja. A kisebbségi politikacsinálók a politikai érdekvédelem szervezeteinek, az önkormányzatok, a média, a tudományos és oktatási intézmények és az egyházi élet vezetőinek, irányítóinak köréből kerülnek ki. Lényeges kérdésnek tartja, hogy milyen az összeköttetés és az együttműködés közöttük. Vajon kapcsolataik egymás felé szilárdak, egyensúlyba hozhatók és demokratikusak?

A könyv utolsó fejezetében dilemmáit foglalja össze. Olyan hosszú távú folyamatok (népességfogyás, kiszorulás a városokból, elszegényedés, kedvezőtlen iskolai és munkaerő-piaci pozíciók) befolyásolják a kisebbségi magyarok helyzetét, amelyekre a budapesti támogatáspolitikának rugalmasan és következetesen kell(ene) reagálnia. Az eddigiekben kifejtett érvrendszerének ismeretében eléggé optimistának tűnik egy kisebbségi „egyeztető szerkezet” létrehozására tett javaslata, amely alrendszer(?) a pártok érdekhalmazain kívül áll, belső konszenzus, egyeztetés az alapja, a demokratikus közvéleményt jeleníti meg, és feladata a regionális politikák kidolgozása. Feszültséget fedez fel a mindennapok kisebbségi valósága, ill. jövőképei és a magyarországi politizálás között.

A fentiekben bemutatott reformjavaslathoz tartozik a függelékben közölt társadalompolitikai terepen mozgó indítványa. Meghatározza az elaborátum kiindulópontjait (a kisebbségek munkaerő-piaci pozíciói, szótárványlát, maradékközösségek, elképzelt szolidaritás, elithálózatok). A kisebbségi magyar közösségeket önállóknak tekinti, amelyek nemzetépítést folytatnak. Szemléleti és szerkezeti változtatásokat sürget, a támogatási alapelvek normatív szabályozását szorgalmazza. A célprogramokat a helyzetfelmérés intézményeinek helyi szintű kiépítésében, a hatékony szervezetfejlesztésben és működtetésben, valamint a képzési-információs terv kialakításában határozza meg.

Recenzióknál alábbi szakaszában csak jelzésszerűen vetünk fel néhány gondolatot.

Az egyházi intézményeket *ab ovo* kizárja a kisebbségi nemzetépítésből, azonban több helyen mégis megkülönbözteti külön alrendszerként. Érvként a keresztény egyházak magyar intézményzettségének időszakos és regionális meglétét, valamint társadalomszervező tevékenységük korlátozott voltát, „reformprogramok” elindítására mozgósítható csekély erejüket(?) hozza fel. Értékkörző, erkölcsközpontú, a hagyományt újratereztető és a társadalmi viszonyokra reflektáló magatartásukban kételkedik (retrográdnak tekintik őket?), pedig éppen ezek alkotják azt az alapot, amire a személyes és csoportos döntések, szerepválalások, motivációs- és vi-

selkedésminták a társadalmi élet egyes területein épülhetnek. (Ez a személyiség, a szolidaritás, a szubszidiaritás és a közös elve, lásd Tomka Miklós–Goják János: *Az egyház társadalmi tanítása*. Budapest, é. n. 13–15. p.) A reformprogramok tárgyát, területeit és a kezdeményezést felvállaló, elindító alrendszereket nem konkretizálja. Vagy csak azért állít fel ilyen hierarchiát, mert a kisebbségi nyilvánosságot (a sajtót) jelöli meg az elsőrendű befolyásoló tényezőnek, amely gyorsan alárendelődik a politikai érdekvédelemnek (vö. 34. o.)?

Megítélésünk szerint – a szlovákiai magyarság gazdasági helyzetének szempontjából – túldimenzionálja az MKP körüli gazdasági érdekcsoport(ok) erejét, jelentőségét, hiszen ez a megállapítása „most még” az érdeklődő kívülálló vagy a jelenkorkutató számára egy teljesen ismeretlen, adatolatlan halmaz. Nem tudjuk, hogy ez tényeken alapuló fölismerés vagy háttérinformációkból leszűrűt, kikövetkeztetett meglátás? Elemelő történeti távlatból lehet majd csak megemlíteni és meghatározni ezeknek az önérdék mezén mozgó *inter nos* aktivitásoknak a relevanciáját, valós súlyát (vö. 34–35., 161. o.) Ugyanakkor tisztában van az egyes részproblémák okozta aránytalanságokkal, tehát, hogy az áttekintés és szintetizálás közben „felülértékel”-het.

Egyik summás és lényegre tapintó meglátása a kisebbségi intézményrendszer Achilles sarkával, tehát a közösségirányultság talányával kapcsolatos: „Ha léteznek a kisebbségi intézmények, de azok csak a kulturális reprezentációt szolgálják, és nem tényleges közösségi-társadalmi igényeket szolgálnak ki, akkor ebből a szempontból olyan, mintha nem is léteznének” (29. o.). Ez a gondolat önmagáért beszél, nem igényel bővebb magyarázatot.

A táblázatokban is feltüntetett kisebbségi politikai mozgalmak „fejlődéstörténet”-e (ahogyan ő is rámutat erre) természetesen nem tekinthető ezen társadalmak „fejlődési ívé”-nek. A csehszlovákiai magyarság kisebbségpolitikai időszakait (a jugoszláviaival együtt, az erdélyivel szemben) nem fogja fel „lehatároltak”-nak, hanem eseménysorokkal dolgozik (41–44., 56–57. o.). Ezek szerint egy periodizáció nem is rögzíthető? Ennek

hátterében az alap kutatások hiánya lehet (lásd a 101. o. 138. lábjegyzetét)? Ebből a nézőpontból vizsgálva mennyire nem egységes, a szerzői koncepciótól, tematizálástól és forrástól függő a korszakolás egyes szlovákiai magyar vonatkozású történeti munkákban (Angyal Béla, Popély Gyula, Szarka László). (Vö. pl. Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely 2002. Uő: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Somorja–Dunaszerdahely, 2004. Popély Gyula: Van-e szükség csehszlovákiai magyar történetírásra? *Irodalmi Szemle*, 1990. február, 2. sz., 162–166. p. Uő: *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban [1918–1925]*. Pozsony, 1995. Szarka László: A [cseh]szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: *A [cseh]szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I*. Budapest, 1998. 9–80. p.)

Az 1940 utáni „revitalizáció” kérdését a Székelyföld esetében tartja számon. Tágabb értelemben ez a téma a Magyarországhoz került területek gazdasági-szociális reintegrációjának problémájába, a közgazdasági, gazdaságpolitikai változások keretébe ágyazódik. (A szlovákiai regionális levéltárak gyűjteményeiben található főszolgabírói hivatalok anyagai további információkkal szolgálhatnak. A rövid áttekintésre lásd Szarka László fent említett munkáját, a gazdasági átállás problémáira és a csehszlovák földreform revíziójára Tilkovszky Loránt: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. Bratislava, 1972, 48–114. p., az általános összefoglalásra Vietor, Martin: *Okupácia Južného Slovenska 1938–1945*. Bratislava, 1968, 26–33., 250–270., 336–338. p., régioelemzésre Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2002/2, 35–58. p.). A szerző csak a csallóközi régióra utal, amelyet a székelyföldi kapacitások hiányával állít szembe (89. o.).

Nem kerülhető meg a kötet szubjektív hangvétele. Több olyan sajátos önértékelés található a kötetben, amellyel szakértői, kutatósszervezői tevékenységét teszi mérlegre

(lásd 205., 209., 237., 241–242. o.). Ezzel tudatosan vállalja a nyilvánosságot és az ezzel járó kockázatokat. A közjő keresése rejtett, de szilárd fonálként húzódik végig a könyv szövegének mélyén. Abban bízunk, hogy a szakszerű hozzáállás a közbeszédet hitelesebbé és hatékonyabbá teheti, miközben a célt a közjő elérésében jelöli meg. Kisebb hiányérzetünk támad amiatt, hogy nem pontosította, mit ért a fogalom alatt. (A közjő jelentéseire lásd Tomka Miklós–Goják János: *Az egyház társadalmi tanítása*. Budapest, é. n. 14. p.) Egy gondolatot fűznénk a stílusához is, amely a történeti-politológiai tárgyat a személyes hangvétel és képi megjelenítés segítségével (és érzelmi befolyásolással) közvetíti a közönség felé. Szakszövegről van szó a tudományos esszé elemeinek a vegyítésével.

Nem titkolt céljának tekinti, hogy munkája az új kutatási kérdések megfogalmazásában nyújthat segítséget. Ezt egyben kihívásként is felfoghatjuk, és feltehetjük a kérdést: Bárdi Nándor új könyve elindíthat-e egy szlovákiai magyar értelmiségi diskurzust, vitákat válthat-e ki a tárgyalat problémákról?

Gaucsík István